

Олга Білобровець

Київ

ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛЬСЬКИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В ОДЕСІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Буржуазно-демократична революція 1905-1907 рр. надала демократичні права і свободи громадянам Російської імперії, зокрема свободу слова, віросповідання, об'єднань, зборів. В повній мірі цим скористалися поляки Південно-Західного краю. Виникає значна кількість польських громадських організацій, товариств, союзів, об'єднань благодійного, культурно-освітнього спрямувань, які діяли легально. Участь поляків в суспільно-політичному житті України висвітлювалася українським і зарубіжними істориками, зокрема І. Лісевичем, Х. Геровською, В. Павлюком, Й. Хмелєвським, В. Свідерською та ін.¹ Разом з тим, діяльність польських громадських організацій Півдня України вивчена не достатньо. Дане дослідження ставить своїм завданням визначити зміст і форми діяльності громадських організацій Одеси на початку ХХ ст.

Правила про товариства і союзи від 4 березня 1906 р. дали можливість реєструвати і працювати офіційно товариствам освітньо-культурного напрямку. Засновниками цих товариств були дворянство, духовенство, інтелігенція студентство та учнівська молодь. Організації існували як

правило у вигляді клубів, шкіл, гуртків. Вони утворювались як за професійною ознакою, так і за спільними уподобаннями.

У 1914 р. начальник жандармського управління м. Одеси в своєму донесенні Міністру внутрішніх справ вказував, що організацій польських революційних партій у місті не існує. Польська громада нараховує біля 40 тис. чол. Життя поляків зосереджене в польському громадському зібранні „Огниско" та товаристві „Одеський Польський дім". За його словами зібрання „Огниско" це привілейована організація, що об'єднує поляків, які проживають у межах градоначальства на основі інтересів до рідної мови і літератури. Ніякої участі у революції 1905 р. товариство не брало. „Одеський Польський дім народно-демократична організація, членами якої були переважно ремісники і робітники. До 1910 р. організація існувала під назвою „Дім Польський" і була центром радикально налаштованої частини польського суспільства. В 1910 р. товариство було закрито за розпорядженням міністра внутрішніх справ за невідповідний державній політиці напрямок діяльності, а в наступному 1911 р. відкрито знову під існуючою нині назвою².

Дійсно, одним із центрів громадського життя поляків був клуб „Огниско". Він знаходився по вул. Ланжеронівській. Його філіальним відділенням було музичне товариство „Ліра", яке мало своє приміщення, орендоване у „Купецького зібрання". Мета товариства „Огниско" полягала

¹ Лісевич І. Духовно спрагли. - К., 1995. - 101 с; Геройська Х. Громадське життя польського населення Поділля напередодні Першої світової війни за матеріалами царської жандармерії // Поляки на Хмельниччині. - Хмельницький: „Поділля", 1999 - С. 260-264; Павлюк В. Магнатерія Волині в соціально-економічному та культурному житті Правобережжя у ХІХ ст. - Острог: Національний університет „Острозька академія", 2000. - 184 с; Chmielewski J. Pierwsze lata korporacji studentow Polakow w Kijowie (1884-1892). - Warszawa, 1939. - 31 s.; Uwiderska W. Polska macierz szkolna na Podolu // „Pamiętnik Kijowski". - Londyn, 1966. - Т. 3. - S. 139-148.

² Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі ЦДІАУ). - Ф. 385, - О. 2, - Спр. 139, - Арк. 29.

в об'єднанні тимчасово або постійно проживаючих в Одесі поляків без різниці релігії, стану та політичних переконань. З метою зближення і надання своїм членам та їх сімействам можливості проводити свій вільний час корисно і з приємністю, а також сприяти культурно-освітньому розвитку поляків в Одесі клуб мав право:

- влаштовувати для своїх членів і гостей: бали, музично-літературні вечори, раути, дитячі свята і т.п.,
- проводити бесіди, лекції, спектаклі;
- відкривати бібліотеки і читальні, випускати газети, журнали, ноти і книги;
- видавати окремі брошури щодо внутрішнього життя громадського зібрання;
- по можливості відводити частину приміщень під різноманітні, крім азартних, ігри: карти, шахи, шашки, більярд.

Членами Одеського польського громадського зібрання „Огніско” могли бути повнолітні поляки, за виключенням нижчих військових чинів, вихованців учбових закладів і осіб, обмежених судом. Жінки допускалися як постійні відвідувачки, з платою членських внесків, але без права голосу у вирішенні справ товариства. Члени поділялись на почесних засновників, які внесли разово не менше 100 крб., засновників які сплатили 25 крб., почесних членів, які вибиралися громадським зібранням за особливі заслуги і звільнялися від щорічних членських внесків, дійсних членів, які їх сплачували. Членам зібрання дозволялося допускати в своє середовище як гостей всіх осіб без різниці національності, але не молодше 18 років за плату.

Кошти товариства склалися з внесків засновників, щорічних членських внесків, добровільних пожертвувань. Всі кошти склали оборотний капітал і використовувалися на поточні витрати.

Управління справами організації знаходилося в Одесі і визначалося Загальними зборами. Для керування справами зібрання на 3 роки вибиралася Рада Старійшин з 9 осіб і 3 кандидатів, які були представниками Зібрання. Очолював Раду Голова, секретар і скарбник. Щорічно троє старшин по черзі виходили із складу

Ради і поповнювалися новими. Про діяльність Зібрання склалися щомісячні і щорічні звіти. Загальні збори проводилися щорічно³.

В 1911 р. Головою товариства „Огніско” був доктор Чеслав Хенцинський, товаришем Голови - Стефан Орловський, секретар - Станіслав Свістецький, скарбником - Лев Біскупський. Почесними членами вибрані - Роман Аудеський, Іван Длуський, Олександр Кохановський. Зібрання в клубі відбувалися по суботам, Загальні збори - один раз в півроку, а члени Правління збиралися щотижня по понеділках⁴.

Діяльність Товариства була різноманітною, в основному культурно-просвітницькою і постійно знаходилася в полі зору поліції. Заслані агенти склали звіти про те, що відбувалося на зібраннях. Так, 28 травня 1911 р. в клубі відбувалося святкування 5 річниці утворення організації. За даними агентів на зібранні були присутні 30-40 чоловік, переважно польської місцевої аристократії, серед яких доктор Ч. Хенцинський, С. Орловський, С. Лукоцієвський, помічник присяжного повіреного Р. Аудерський, Войцехівський та ін. Вечір спочатку проходив стримано, але з часом промови набули деякого політичного відтінку. Так, С. Орловський запропонував вшанувати пам'ять Каленкевича, і висловив скорботу з приводу втрати такого активного члена товариства, який стояв на стражі польських ідеалів. С. Лукомський із задоволенням відзначив, що за 5 років товариство зробило величезні кроки на шляху розвитку культури, результатом чого став „Польський банк в Одесі”. Цей банк знаходився по вул. Садовій, навпроти квартири доктора Ч. Хенцинського, який і був його Головою. Ініціатором створення банку і його керівником був єврей І. Лібек, пошуком коштів для нього займався С. Лукоцієвський і К. Волсевич. Лукоцієвський провів паралель між єврейством і польським суспільством і висловив впевненість, що

з ЦЦІАУ, - Ф. 274, - 0.1, - Спр. 3099, - Арк. 440.

* ЦЦІАУ, - Ф. 268, - 0.1, - Спр. 710, - Арк. 28.

Уряд не в змозі боротися з єврейством через їх матеріальну грошову силу. А тому поляки повинні наслідувати їх в цьому і стати тим міцним горіхом, який Російський уряд не зможе розгризти. Новий банк мав також завдання сприяти створенню нових кадрів інтелігенції і свідомих трудівників⁵.

Товариство заявило про свою політичну позицію під час виборів до IV Державної Думи. На зібранні було вирішено підтримати по I курії м. Одеси присяжного повіреного Генріха Сліозберга. Його найбільшим прихильником був присяжний повірений Іван Міодуновський, який наголошував, що III Державна Дума нічого корисного для поляків не зробила, лише вирвала Холмщину. Член Думи Нікольський, людина передова, безперечно чесна, але як росіянин не в змозі захистити інтересів поляків, тому що не відчуває того, що відчувають іногородці⁶.

Товариством була організована бібліотека, яка налічувала 7 тис. томів польською мовою і 200 тис. томів підручників - іноземною. Нею активно послуговувалася польська громада міста. Однак, поліції стало відомо, що в бібліотеці клубу зустрічається легальна література, в середині якої знаходяться переплетені тенденційного змісту книги. З таких книг: К. Ляковський „3 мужицької ниви”, в середині якої знаходилась брошура Амфітеатрова „Искусство и русская современность” та Крашевський „Вибрані твори” з брошурою всередині того ж Амфітеатрова „Сім'я Обманових”. Цей факт став приводом більш прискіпливої уваги до товариства⁷.

В листопаді 1912 р. відбулося зібрання членів Правління клубу, на якому була вибрана делегація у складі Отецького, Ч. Хемцинського, І. Міодуновського до м. Києва з приводу святкування 90-ї річниці з дня народження польського публіциста Й. Токаржевича. На цьому ж засіданні прийнято рішення про надання допомо-

ги політкаторжанам Туруханського краю, які сильно бідують і навіть були випадки самоубивства. У зв'язку з цим, за пропозицією І. Міодуновського 17 листопада в польському зібранні „Огніско” доктором Едвардом-Яном Руськевичем проведено збір коштів і 75 зібраних крб. відправлено за призначенням.

Громадське зібрання „Огніско” проводило також активну освітню діяльність. Щоб протистояти русифікації польського населення було вирішено відкрити цілу мережу польських шкіл, а також сприяти утворенню польських товариств учнівської молоді вузів. Наприкінці року на засіданні членів Правління була виголошена подяка за плідну діяльність в розвитку польської освіти та культури Яніні Гурській, яка проживала в с. Марилівка Подільської губ. Та Ванді Зальській з с. Відео тієї ж губернії⁸.

Філіальним відділенням клубу „Огніско” був музичний гурток „Ліра”, заснований у 1909 р. Мета товариства полягала в прагненні заснувати постійну польську драму в м. Одеса. Для цього товариство:

- здійснювало освітню діяльність шляхом організації загальнодоступних спектаклів кращих творів як польської так і перекладної літератури;

- сприяло прищепленню любові до драматичного мистецтва і музики;

- допомагало всіма доступними методами розвитку драматичних талантів;

- надавало можливість членам товариства збиратися для виконання різних творів драматичного мистецтва і музики, а також для читання як літературних, так і наукових творів.

Для досягнення означених завдань товариство мало право:

- а) влаштовувати в своєму приміщенні і в інших театрах і приміщеннях публічні лекції і читання, художньо-драматичні вечори, спектаклі, художні виставки, концерти, бали і маскаради;

- б) запрошувати до себе на гастролі артистів;

⁵ Там само, - Арк. 10.

⁶ Там само, - Арк. 119.

⁷ ЦДІАУ, - Ф. 268, - 0.1, - Спр. 110, - Арк. 438.

8 ЦДІАУ, - Ф. 268, - 0.1, - Спр. 710, - Арк. 124.

в) влаштовувати літературні і музичні конкурси і видавати за них премії;

г) утворювати бібліотеку і художні колекції;

д) видавати з належного догляду цензури окремі твори і збірники, як тимчасові, так і періодичні;

є) засновувати клуб при товаристві.

Для представника поліції призначалося відповідне крісло в Товаристві на кожен спектакль чи музичний вечір. Товариство складалося з членів-засновників, почесних членів, дійсних та пожиттєвих членів⁹.

Очолював товариство Голова - Сигізмунд Грекк, його товаришем був Август Киршт, скарбником - Йосип Ендриковський, секретарем - Роман Коссаковський¹⁰.

Товариство відіграло значну роль в культурному житті м. Одеси, влаштовуючи спектаклі, засновуючи драматичні класи, організовуючи гастролі.

Активну громадську діяльність проводило польське товариство „Дім Польський в Одесі”. Мета товариства полягала в наданні своїм членам можливості проведення приємного і корисного відпочинку у вільний від занять час. Для цього товариство мало право влаштовувати бали, маскаради, танцювальні вечори, музичні, літературно-драматичні і оперні вистави, дитячі спектаклі, концерти, ігри, мати бібліотеку і читальню, виписувати книги і газети, періодичні видання, засновувати притулки, товариства і т.п.¹¹ Організація поділялася на 5 секцій:

1. Кредитно-ощадне товариство на пажах. Товариство щорічно збільшувало фінансовий обіг. Так, за 1910-1912 р. грошовий обіг збільшився на 150 тис. крб. Членами Правління були особи лівого спрямування, але легальні. Через Президію проходили всі гроші, частина з яких неофіційно йшла на нелегальні цілі, як то допомога арештантам, засланим полякам на підтримку організації. Засновником організації і його Головою до 1911 р. був

інженер Лукоцієський, товаришем - І. Лібек. В травні 1911 р. Головою товариства обрано М. Аудерського, а до складу Ради увійшли Й. Сутковський, А. Судаков. Найбільш діяльними членами товариства були брати Ворошило і С. Нароцький.

2. Товариство „Бережливість”, яке ставило ціллю допомогу полякам робітникам, ремісникам. З цією метою товариство відкрило продуктовий магазин. Пайщиком міг бути будь-який поляк, але більш бажаними були робітники. Членами Правління обрані Франциск Білек, Лев Гняздовський, Лев Куковський.

3. Бібліотека, яка складалася з 3400 томів белетристики і 500 томів різної учбової літератури. Взимку бібліотеку обслуговували студенти і курсистки, а влітку чергування влаштовували члени Правління. Завідувала бібліотекою Анна Хмелевська. Із загального обігу „Дому Польського” в 30 тис. крб. на рік, витрати на бібліотеку складала - 5 600 крб.;

4. Товариство допомоги самоосвіті робітників;

5. Музично-драматичний гурток.

Очолювала товариство „Дім Польський в Одесі” Поліна Кмечковська, скарбником товариства був Е. Захарієвський, секретарем - А. Чехович¹².

В 1911 р. було засновано товариство „Рівноправ'я польських жінок”, як відділення Варшавського товариства. Засновницями Одеського відділення стали:

1. Олена Іванівська, дворянка, землевласниця і дружина управляючого маєтками Раллі в Браїлові.

2. Софія Новіцька, дворянка, землевласниця, дружина директора Товариства взаємного кредиту;

3. Стефанія Грецька, дворянка, директор музичної школи;

4. Софія Зеленецька, дворянка, дружина службовця в Товаристві взаємного кредиту;

5. Ядвіта Туліжковська-Наркевич, дворянка, лікар;

6. Ванда Куліковська, дворянка, дружина лікаря;

« ЦЦАУ, - Ф. 274, - 0. 1, - Спр. 3099, - Арк. 451.

¹⁰ ЦЦАУ, - Ф. 268, - 0. 1, - Спр. 710, - Арк. 28.

¹¹ ЦЦАУ, - Ф. 268, - 0. 1, - Спр. 110, - Арк. 460.

¹² ЦЦАУ, - Ф. 268, - 0. 1, - Спр. 710, - Арк. 28.

7. Марія Новінська, дворянка, землевласниця, дружина інженера;

8. Дора Рабчевська, дворянка, дружина санітарного лікаря;

9. Яніна Струбчевська-Косецька, міщанка, дружина службовця з Товариства взаємного кредиту;

10. Анна Хмелевська, дворянка.

При перевірці поліцією даних про засновниць товариства „Рівноправ'я польських жінок” тільки на Анну Хмелевську виявлено певні матеріали. В грудні 1903 р. Анна Хмелевська брала участь в зібранні з приводу вшанування пам'яті декабристів на квартирі літератора Олександра Федорова, на дачі Халайджогло. На ньому були присутні діячі місцевої організації соціалістів-революціонерів, а також представники інших організацій м. Одеси. Обшуки членів зібрання були без результативними¹³.

Окрім діяльності польських організацій і товариств, в суспільному житті м. Одеси виділяються своєю активністю на користь польської громади і певні визначні особистості. Зокрема, мова йде про пані Марію Држевецьку, яка утримувала школу-притулок для дівчаток-польок у віці від 12 до 16 років в Одесі. Поліція назвала її найбільшою політичною одиницею не тільки в Одесі, а й на всьому Півдні Росії. За агентурними відомостями ніякі громадські починання не обходились без її санкції, а всі політичні заходи проводились з її попередньої згоди з компатріотами в Парижі.

Марія Држевецька опікувалася поширенням освіти серед польських дітей і молоді. В різних місцях Подільської, Київської та Бессарабської губерній відкрито підпільні приватні польські школи. Її достойним і надійним помічником у цій справі став ксьондз нової римо-католицької церкви Адам Дубішевський. Головне завдання цих шкіл полягало у вихованні молодого покоління в патріотичному дусі, виховання в ньому віри в свої національні сили і створення опору всьому російському. Ці школи не представ-

ляли собою обладнаних відповідно до програми навчальних закладів, а створені лише для спільного навчання дітей з декількох польських сімей. Навчання велося польською мовою. Після закінчення таких шкіл діти з бідних сімей поступали для навчання рукоділля в школу Држевецької в Одесі.

В програму школи-притулку в Одесі входило навчання польській мові та рукоділля. Плата за повний пансіон в місяць складала 10 крб. Частина учениць з числа незаможних сімей і тих, хто навчався коштом М. Држевецької одержували звання бонни, няні, куховарки, покоївки. Дівчата приймалися вже вмючи читати і писати. Організовувати школи в інших губерніях Држевецькій допомагали О. Длуський, Орнатовський та ін.

В 1912 р. М. Држевецька відвідала Закопане, Львів, Краків, Париж. За деякими відомостями вона брала участь в конгресі польських національних діячів у Законі, на якому розглядалися питання об'єднання поляків в Росії та Австрії¹⁴.

Висвітливши одну із сторінок діяльності польських громадських організацій Одеси на початку ХХ ст., можна сказати про високу громадянську активність, патріотизм, національну і політичну свідомість їх членів. Повсякденна праця цих товариств сприяла об'єднанню польського суспільства, піднесенню освіти науки, культури, досягненню високого рівня нації. Вони структурували й ідейно об'єднували польську громадськість на українських землях, вказуючи шлях розвитку суспільства.

1. Pomieszczenie w pierwszej siedzibie stowarzyszenia „Ognisko”.

¹³ Там само, - Арк. 106.

¹⁴ Там само, - Арк. 11.